

Stanislav Máslo

Václav Černý a jeho Kritický měsíčník k literárním podnětům ze slovanského Východu

Deset let historie *Kritického měsíčníku* (dále *KM*), toho jedinečného literárního nebo raději kulturního periodika, spojeného se jménem Václava Černého, obsahuje dvě etapy – do květnového povstání 1945 a po něm. V prvních ročnících se zřetelně rýsují a také respektují kompetence: např. sovětské Rusko bylo svěřeno vynikajícímu odborníkovi na ruskou literaturu Bohumilu Mathesiovi, sám Černý se chápe jen příležitostí bohemistických a romanistických; jeho *Lermontov* z roku 1940¹ je čestná výjimka.

Protože známe liberální založení Šaldova odchovance, nedivíme se, že *KM* 1938, tedy 1. ročník, otiskl text Pierra Herbarta *O svobodě básnické tvorby a výrobě socialistického realismu v Rusku* ze svazku *V SSSR*.² Komunistický novinář, průvodce A. Gida, redaktor revue *Littérature internationale*, vydávané Sověty pro cizinu, to znamená literát placený Moskvou, obeznámiv se na vlastní oči a uši se situací v sovětské literatuře, prožívá těžký vnitřní ořes. Po celý týden na konferenci o formalismu a naturalismu neslyšel totiž od „inženýrů duší“ nic jiného než *mea culpa* coby výraz pokání za formalistické a naturalistické „hříchů“. Nevýslovně trpké konstatování jednoho ze sovětských spisovatelů, že „/.../ sovětských spisovatelů už nevědí nic. Ani co je to polévka /.../“ vede

1 V. Černý: *Lermontov, romantický hrdina*, *KM* 3, 1940, č. 9, s. 415–416.

2 *KM* 1, 1938, č. 3, s. 121–126.

Herbarta k tomuto uzavírajícímu soudu: „Spisovatel již není pánem svého díla. Nemá práva na touhu a na utrpení, na úhrnné pohledy a na budoucnost.“³ Toto svědectví považujeme za mimořádně cenné, vypovídající *pravdu* o stalinských zrůdnostech v literatuře, i když se tu Stalinovo jméno přímo neuvádí.

Ke zprávám „bm“ (šifra B. Mathesia) v oddíle *Poznámky*: jsou to živé aktuality, v nichž objektivní informaci, např. o významu K. Stanislavského⁴ nebo o „ruském fejetonistovi“ J. Haškovi,⁵ činí mnohem zajímavější český kritický pohled, ať už na osudy formalistů J. N. Tyňanova a V. B. Šklovského,⁶ na „popravu“ D. Šostakoviče v *Pravdě* za operu *Lady Macbeth Mcenského újezdu*, údajně „formalisticky chaotickou“,⁷ či na první signály tragického osudu avantgardního divadelního režiséra V. Mejercholda. Mezi těmito drobnějšími zprávami, jež lze obsáhnout více méně taxativní metodou, zasluhuje jedna zvláštní pozornost: jedná kvůli S. K. Neumannovi a jeho prapodivné chuti podrobit čistce na sovětský způsob Romana Jakobsona, druhdy, ve dvacátých letech, Neumannova přítele, a za druhé kvůli Mathesiovu stanovisku, tak ostře se distancujícím od sovětských praktik: „Když čistka – tak čistka, ale metody, prosíme, naše.“⁸

Mathesiovo jméno čteme ještě na dvou nikoli druhořadých textech. První z nich měl za úkol recenzovat nedávno vydanou knihu Jiřího Weila *Moskva – hranice*.⁹ Nuže, vytýká-li kritik autorovi tohoto románového hybridu (napůl beletrie, napůl publicistiky) problematickou srozumitelnost titulu, píše-li o „vzpouře materiálu“, který přes původní pozitivní záměr autorův odhalil tvář Moskvy jednoznačně negativní, má to své logické opodstatnění. Proč například tak nepříjemně chmurný obraz Moskvy? Stačí přece vnímat situaci „západáka“ Jana Fischera, vtaženého do soukolí Stalinovy čističky v období procesů. Leč Mathesius postrádá ve Weilově románu ještě průkaznou motivaci Fischerova vyloučení ze strany, což nás trochu překvapuje. Jako kdyby Fischerův případ, už pouhý fakt existence západního intelektuála s kritickým rozu-

3 Tamtéž, s. 126.

4 bm: Pětasedmdesát let Konstantina Stanislavského, *KM* 1, 1938, č. 4, s. 189.

5 bm: Hašek – ruský fejetonista, *KM* 1, 1938, č. 5, s. 240.

6 bm: Dlouho a statečně, *KM* 1, 1938, č. 1, s. 46–47.

7 bm: Příčiny a následky, *KM* 1, 1938, č. 1, s. 48.

8 bm: Čistka S. K. Neumanna, *KM* 1, 1938, č. 2, s. 95.

9 B. Mathesius: Vzpouza materiálu, *KM* 1, 1938, č. 3, s. 142–144.

mem, nadto vázaného slibem mlčenlivosti ve věci rumunského komunisty Herzoga, potřeboval v atmosféře nedůvěry a podezíravosti zvláštní průkaznou motivaci. Ztotožňujeme se ovšem se závěrem recenze: kniha ukázala na „nezbytnost srážky mezi Západem a sovětským Východem“.¹⁰

V druhém textu¹¹ reaguje Mathesius mimo jiné na *Režiséřův zápisník 1937* E. F. Buriana, totiž na překvapivě radikální Burianův soud o soc-realistu,¹² a to do značné míry ochranářským způsobem, rozlišujícím slabiny (výroba pojmu „ad usum delphini“) a pozitiva.

Nicméně i jiné příspěvky, např. F. Trojříře nebo F. Kovárny, by nám potvrdily, že linie *KM* 1938 nikterak nešetří sovětskou ideologii, spočívající na führerovském principu vládnutí, nemilosrdném antiindividualismu atd.

KM 1939 pamatuje pouze na moderní polskou poezii a v překladu Jaroslava Závady uvádí ukázky z Kasprowicze, Zegadłowicze, Staffa a Galuszky.

Teprve v *KM* 1940 se V. Černý sám obrátí k slovanskému Východu jako znalec ruského romantismu. Rok před výročím M. J. Lermontova otiskne „úryvek z delší práce“ *Lermontov, romantický hrdina*.¹³ Evropský romantismus v interpretaci Černého, téma jeho naturelu a srdci nejbližší, získá touto studií závažný „východní“ rozměr. Originalitu a velikost ruského básníka bylo možno objasnit srovnáním se všemi velikány epochy romantismu na Západě a s Puškinem. Zrak komparatisty je svrchovaně poučený a míří najisto, takže ze studia nejšířších souvislostí a z analýzy celého básníkovy díla vychází „romantický hrdina“ Lermontov jako výsostný umělec, deklarující s takovým důrazem už v sedmnácti letech svoji nezávislost; tu podle interpreta naplňuje dílem, jež nemá vývoje, vykazuje jen zintenzivňování sil. Hle, jaká se tu nabízí příležitost představit *čistý* typ romantika v díle i v životě! Máme připomínku jen k místu, které vyznačuje jako jednu z charakteristik básníkovu touhu tichého osamění, vyvolanou zkušeností s lidmi. Odvrat ode všech

10 Tamtéž, s. 144.

11 B. Mathesius: Tři knihy o divadle, *KM* 1, 1938, č. 4, s. 173–177.

12 „V našich poměrech je to teoretický bluf. Jde tu o sovětský realismus, a nikoli o realismus socialistický.“ Tamtéž, s. 175.

13 V. Černý: Lermontov, romantický hrdina (z práce *Meditace o romantickém neklidu*), *KM* 3, 1940, č. 9, s. 385–392.

se týká i kruhů duchovně mu nejbližších: děkabristy, nejspíš na Kavkaze, prý „pozná a bez zájmu opustí“, nazvav jejich názory „plebejskými“.¹⁴ Máme za to, že třicátá léta příliš nepřála Lermontovovu sbližování s děkabristy, ale že navzdory nepřizní doby dovedl básník složit poklonu plnou vážnosti a úcty děkabristovi knížeti A. I. Odojevskému a přes něho *všem* děkabristům v básni *Památce A. I. Odojevského*, a to není málo. Obdivujeme však, jak v závěru své ukázky komparatista precizně pojmenoval rozdíly mezi vypjatým personalismem Lermonotovovým a „trpným sklonem k odosobnění“¹⁵ u Werthera. Šlo o *nový* přístup k Lermontovovi, ukázkově komparatistický. Primum psychologie a problémy duchovědné jsou zásadní, zatímco faktografie je pojímána jen jako nezbytnost čistě služebná.

Černého studii pak doplňují nové překlady Lermontovovy poezie (Horovy, Mathesiovy a M. Marčanové). V témže ročníku *KM* Mathesius uveřejnil i své překlady z Jesenina.

V *KM* 1941 a v *KM* 1942 se ze známých důvodů o Rusku mlčí, Rusko rovná se tabu.

Druhá etapa *KM* se po nucené protektorátní pauze otevřela v květnu 1945. Václav Černý, veden citem hluboké vděčnosti za osvobození a vírou v svobodnou budoucnost, zahajuje opožděný ročník *KM* *Pozdravem mrtvým*¹⁶. V této historické chvíli stojí každý český umělec před otázkou, zda se bude exponovat pro skutečnou demokracii a jen pro tu svobodu, která nemá nic společného s křikem, lhaním, nezodpovědným psaním. Ano, Černý cituje „pronikavý výrok“ V. I. Lenina a dovozuje, že „v společnosti založené na moci peněz a nerovnosti sociální nemůže být opravdové svobody“.¹⁷ Je zajisté v logice úvahy, že pro umělce požadovaná nezávislost opustí všechny „tours divoire“, rozejde se provždy s „intelektuálním mandarinstvím“ a také odmítne „kulturní monopol jediné třídy“¹⁸ – Redaktor *KM* se české kulturní veřejnosti ohlásil jako duch programový a koncepční.

14 Tamtéž, s. 389, pozn.

15 Tamtéž, s. 392.

16 V. Černý: Pozdrav mrtvým, *KM* 6. 1945, č. 1, s. 9–15.

17 Tamtéž, s. 13.

18 Tamtéž, s. 14.

Z tohoto hlediska má jistě význam zásadní úvahy Černého stať *Mezi Východem a Západem*¹⁹, v mnohém korespondující se známou ideou Benešovou. Kulturní spolupráci s Ruskem a Slovanstvem vůbec považuje kritik za samozřejmost, ale to neznamená, že homo bohemicus zapomene, čím byl po staletí utvářen. Čili závěr nemůže být jiný než: Východ i Západ! „S Východem musíme svůj styk vystupňovat na nejvyšší míru, nesmí nám ujít ani jediný z plodných jeho podnětů /.../.“²⁰ Rozuměj: nám okcidentalistům, jimž leží na srdci kulturní budoucnost „vskutku lidská“.

Ve zmíněné stati je možno vidět prolog k rozsáhlému tématu V. Černého *K problematice socialistické kultury u nás*, jinak programovému návrhu o osmi článcích. První poválečný ročník stačil z plánované série nabídnout pouze dva články. V prvním případě jde o dodatek k předchozí úvaze.²¹ Autor je nucen reagovat na podrážděné hlasy oponující základní linii jeho kulturotvorné koncepce, to znamená úkolu pracovat na *syntéze* obou velikých kultur, východní i západní. Není divu, že se problematika politizuje. S patřičným důrazem odhaluje Černý fenomén přízemního a konjunkturálního „čecháčkovství“, jež snižuje kulturu na propagandu a ideologii, neschopno evropského nadhledu, neschopno sloužit jako příklad celé Evropě. Ostatně podle kritika není názornějšího dokladu okcidentalizace v moderních dějinách než právě Leninovo Rusko, které ovšem podněty západního ducha přetvořilo, a tak to má být, v originální ruskou verzi. Bohužel, rádobyprorocká věta „že nám Rusko v té věci předpisovat nechce a nebude, je jisto“,²² se zakrátko změnil v tragickou iluzi. Ale Černého už tehdy, v roce 1945, povyšuje na povolanou autoritu jeho neopatrnický postoj, jeho odhodlání, s nímž se doslova vrhá do zápasu o svobodné a humanistické češství ve smyslu: abychom byli sami sebou. K polemickým pointám patří věta „reglementovat se jednoduše nedáme“,²³ víme, komu adresovaná.

19 V. Černý: *Mezi Východem a Západem*, *KM* 6, 1945, č. 3–5, s. 69–74.

20 Tamtéž, s. 73.

21 V. Černý: *Ještě jednou mezi Východem a Západem*, *KM* 6, 1945, č. 6–7, s. 141–145.

22 Tamtéž, s. 143.

23 Tamtéž, s. 144.

Ve druhém článku,²⁴ podnícen úmrtím Paula Valéryho, polemizuje Václav Černý s omezeně třídním pohledem na valéryovskou krásu, „poslední slovo mallarméovství“. Problémy kolem francouzského „měšláckého“ básníka by měl pomoci anulovat Lermontov, klasik za Sovětů tak populární, a oba, Lermontov i Valéry, mohou jako dobře zvolená konkréta přispět k obecnější úvaze o využívání kulturního dědictví socialistickou přítomností.

A ještě jednou Václav Černý, tentokrát jako recenzent Holanova *Díku Sovětskému svazu*,²⁵ Osu recenze tvoří poznání, že přes jednosměrnou orientaci na Východ, na Rusko, i přes množství rusismů, které by nepoučeného čtenáře mohly zmást, zůstává Holan „pevně zakotven v duchu a vnitřním habitu kultury západní“.²⁶ Nelze než souhlasit, pouze s připomínkou, že na vnitřním habitu V. Holana participuje i ruský Chlebnikov.

Čestného místa se v *KM* 1945 dostalo nevábné, odosobněné stati A. Surkova *Poezie vítězného lidu* v překladu M. Marčanové²⁷ i ukázkám z nové sovětské poezie. Dlužno ovšem podotknout, že v zájmu úplnosti a spravedlnosti nemůže romanista Černý nepsat o „dnešní“ literární Francii²⁸ a po něm K. Brušák o současné poezii anglické.²⁹

Zhruba takový je vklad prvního poválečného ročníku sub specie našeho úkolu.

V sedmém ročníku, tj. v *KM* 1946, se autor široce založeného projektu zabývá v dalších šesti člancích těmi otázkami, jejichž promyšlení pojem „socialistická kultura“ nutně vyžadoval. O podněty z Východu nebylo nouze, na každé stránce čteme nějaké zvučné ruské jméno – Lenin, Gorkij, A. Bek, M. Bakunin, jistě ne pro nic za nic uvedené. Např. východoslovanský model bakuninovský by rád český teoretik spojil s domácí tradicí klácelovskou, inspirovanou Západem, aby i takto, tradicemi, podpořil správnost výchozí ideje – být západníky otevřenými Východu.

24 V. Černý: Básníková tmitá cesta do socialistické společnosti, *KM* 6, 1945, č. 9–10, s. 233–240.

25 V. Černý: Vladimír Holan, Dík Sovětskému svazu, *KM* 6, 1945, č. 1, s. 25–27.

26 Tamtéž, s. 26–27.

27 A. Surkov: Poezie vítězného lidu, *KM* 6, 1945, č. 3, s. 74–82.

28 V. Černý: První pohled na dnešní literární Francii, *KM* 6, 1945, č. 3–5, s. 104–111.

29 K. Brušák: Současná anglická poezie, *KM* 6, 1945, č. 3–5, s. 123–129.

*Cesta literatury k lidu a lidu k literatuře*³⁰ je článek poslední, jeho téma „staronové“, totiž tak naléhavé, že se o něm v sovětském Rusku diskutuje už čtvrt století, píše Černý. Smysl úvahy vyjadřuje tato teze: ne se snižovat k lidu, činit ústupky jeho vkusu, vidět v lidu zaklínadlo či mýtus, nýbrž povznášet ho k výšinám ducha. Na okraj takzvané srozumitelnosti: i V. V. Majakovskij měl pro strach uděláno, strašák lidovosti ho nikdy nepřinutil, aby byl „srozumitelnější“.

Týž ročník byl i svědkem události v SSSR, která otřásla celým kulturním světem. Máme na mysli vystoupení A. Ždanova proti spisovatelům M. Zoščenkovi a A. Achmatovové. V článku o sedmi stranách *Sovětská čistka, česká kocovina a leccos jiného*³¹ ponechává redaktor *KM* zásah politické moci v SSSR bez jediného slůvka kritiky. Zato si však podává naše komunistické kulturtrégy, J. Taufera, J. Hájka, L. Štolla a další, neboť nenašli v sobě kousek českého kulturního sebevědomí a vlastní soudnosti, postě byli trapní.

Pro *KM* 1947, ročník osmý, napsal Václav Černý *Hrst poznámek k socialistickému realismu*, kritickou stať, v níž měl co říci k teorii socrealismu, stimulován sovětskou kritikou. Ta se nezdráhala vychválit Drdovu *Němou barikádu*, a to za „obsah, velmi nanesenou tendenci a kladný poměr k sovětskému Rusku“³², tedy za něco hrubě vnějšího, co ještě není zárukou zrodu opravdu uměleckého díla. Leč poučení o tom, jak socrealismus v Rusku pojali, bylo pro českého kritika přínosem nemalým.

V textu *O komunistickém kulturním programu a „budovatelském optimismu“* Černý vlastně pokračuje ve starší polemice s komunistickým novinářem G. Barešem,³³ autorem brožury *Listy o kultuře* z roku 1947. Ideolog doporučuje české kultuře recept zvaný „nový optimismus“, znalec kultury a literatury recept zpochybní – vydá se na procházku dějinami našeho krásného písemnictví, aby probral veškeré „optimismy“ a došel k „pobuřujícímu“ výroku, který jako rozpálené želičko okukovala i kulturní veřejnost sovětská, jak ještě uvidíme, zkrátka který se stal

30 V. Černý: *Cesta literatury k lidu a lidu k literatuře*, *KM* 7, 1946, č. 14–16, s. 312–324.

31 V. Černý: *Sovětská čistka, česká kocovina a leccos jiného*, *KM* 7, 1946, č. 17–18, s. 385–392.

32 V. Černý: *Hrst poznámek k socialistickému realismu*, *KM* 8, 1947, č. 15–16, s. 348.

33 G. Bareš: *Redakce Kritického měsíčníku*, panu prof. dr. Václavu Černému, *KM* 7, 1946, č. 1, s. 14–20; následná odpověď V. Černého tamtéž, s. 21–24.

téměř okřídleným: „ /.../ vždy jen s pesimisty, moji draží, vždy jen s kritiky a pesimisty!“³⁴ Kritikům z Moskvy zůstal bohužel utajen význam kontextu.

Oříškem by nebylo ani autorství týkající se studie *Šaldovo evropanství*,³⁵ kde se dle očekávání přiznává Rusovi Dostojevskému nezastupitelná role při utváření moderní osobnosti, jak ji viděl a postuloval právě Šalda. A po něm Václav Černý.

Ze zpráv a drobných kritik tohoto ročníku stojí za povšimnutí poznámka J. Pinkavy ke Kříčkově překladu *Anny Kareninové* a šřeji k L. N. Tolstému.³⁶ Za interpretací Tolstého jako pouhého moralizátora, který Annu těžce poškodil, protože v ní neodsoudil „nizkou společnost“ a jen prý z kazatelny trestal hříchy, děláme tlustý otazník v přesvědčení, že umělec Tolstoj „nizké společnosti“ neodpustil nic a umění dal vše. Podobu závažnějších studií rusistických mají V. *Chlebnikov* J. Linharta³⁷

8, 1947, č. 9–10, s. 216–223. a Růžičkův kritický referát o knize A. Langa věnované F. M. Dostojevskému.³⁸ Nebyla ošizena ani kultura a literatura polská, např. K. Růžička psal o Słowackého básni v próze *Anhelli* ve zdařilém překladu J. Matouše³⁹, J. Pistorius o valném sjezdu Odborového svazu polských spisovatelů v Lodži.⁴⁰

Možno říci, že na Polsko především se zaměřil poslední ročník *KM*, a to příspěvky M. Mandela B. Balajky a jiných, ale i V. Černého (viz jeho sotva shovívavou recenzi *Slovanského zápisníku* M. Pujmanové!).⁴¹ Překlady J. Závady zpřístupnily něco z moderní polské poezie.

To nejlákavější na konec. Je to impuls z Moskvy přímo na tělo, od „vážené kritičky“ paní R. Kuzněcovové,⁴² která se z „nehodných písem“ V. Černého seznámila s jedním jediným textem a v něm s inkriminovanou formulací „optimismu socialistické literatury“. Uvyklá krajně zjednodušenému, lze říci primitivnímu pojetí optimismu, jak byl jednou

34 V. Černý: O komunistickém kulturním programu a „budovatelském optimismu“, *KM* 8, 1947, č. 7–8, s. 164–173.

35 V. Černý: Šaldovo evropanství, *KM* 8, 1947, č. 19–20, s. 405–410.

36 J. Pinkava: Anna Karenina, *KM* 8, 1947, č. 15–16, s. 381–382.

37 J. Linhart: Velemir Chlebnikov, 1885–1922, *KM*

38 K. Růžička: A. Lang: F. M. Dostojevský, *KM* 8, 1947, č. 15–16, s. 371–373.

39 K. Růžička: Słowackého „Anhelli“ v českém překladu, *KM* 8, 1947, č. 15–16, s. 382–383.

40 J. Pistorius: O demokratické kultuře a její autonomii v Polsku, *KM* 8, 1947, č. 1–2, s. 44–46.

41 V. Černý: M. Pujmanová: Slovanický zápisník, *KM* 9, 1948, č. 3–4, s. 97–98.

42 R. Kuzněcovová: O budovatelském optimismu, *KM* 9, 1948, č. 3–4, s. 51–55.

provždy vyhlášen z nejvyšších stranických míst a úředně schválen, není s to pochopit pojetí s tragickou či pesimistickou podstatou. Kritička se pozastavuje i nad požadavkem „svobodné kritiky“. Nato radí prof. Černému, aby si četl v Gorkém, Tvardovském (v jeho *V. Ťorkinovi*), Antokolském, Veršigorovi a Fadějevovi. Svůj dopis uzavírá v neodvolatelném tónu: „Ze všeho, co bylo řečeno, je jasno, že kritická metoda prof. Černého nemá nic společného se socialistickým realismem.“⁴³

Odpověď českého kritika je grandseigneurská, čili s přísadami nenapodobitelné ironie.⁴⁴ Kolik jí obsahují tyto formule a obraty: „vážená kritička“, „s opravdovým potěšením odpovídám“, „chovám úmysl probrat všechny výtky příjemně“, „s radostnou dvorností“ atd.! A následuje zásah, patrně nejcitelnější: kdyby si paní kritička přečetla více článků než jeden, „byla by si ušetřila řadu značných omylů“⁴⁵. Výsledkem je výkon přímo virtuózní co do stylistické obratnosti, ale přitom výkon, který diskutovanou problematiku nikterak nezlehčuje. K jádru sporu se Černý vyslovuje s trefnou argumentací, poukazuje na nezbytnost ustavičné kritiky a sebekritiky, jde-li o tak výsostnou záležitost, jako je výstavba sociálně spravedlivé společnosti, jeho kritická razantnost postihuje optimismus falešný. Vystavuje pochybnostem sovětské návody, především žádaný „hrdinský patos“, a jeho odpověď vrcholí v okamžiku, kdytž pronáší památné slovo o socialistickém realismu: „Nikterak nejsem a nechci být zástupcem, hlasatelem a propagátorem socialistického realismu, nýbrž jeho kritikem.“⁴⁶ Tedy stručně vyjádřeno, paní kritička R. K. by si měla zapamatovat, že jsem sice pro kulturu socialistickou, ale *naši*, československou, nepoplatnou, původní a rostoucí z našich tradic i potřeb.

A to je smysl nikoli marného úsilí redaktora *KM* Václava Černého. Pravda, leccos nese pečeť poválečné doby, společně s ní odešlo do nenávratna a dnes má cenu historického dokumentu. Optika dneška nemůže být stejná jako před padesáti, šedesáti lety, kdy častopis V. Černého vycházel, ale dnešek plně rehabilitoval jeho kritéria pro posuzování

43 Tamtéž, s. 55.

44 V. Černý: Kritika z Moskvy a odpověď na ni, *KM* 9, 1948, č. 3–4, s. 55–59.

45 Tamtéž, s. 56.

46 Tamtéž, s. 58.

uměleckých hodnot, což je rozhodující. Slavistu ovšem upřímně těší, že kritik nepovažoval slovanský Východ za něco okrajového, naopak, a že se s podněty odtud vypořádal způsobem, který ho jenom ctí.